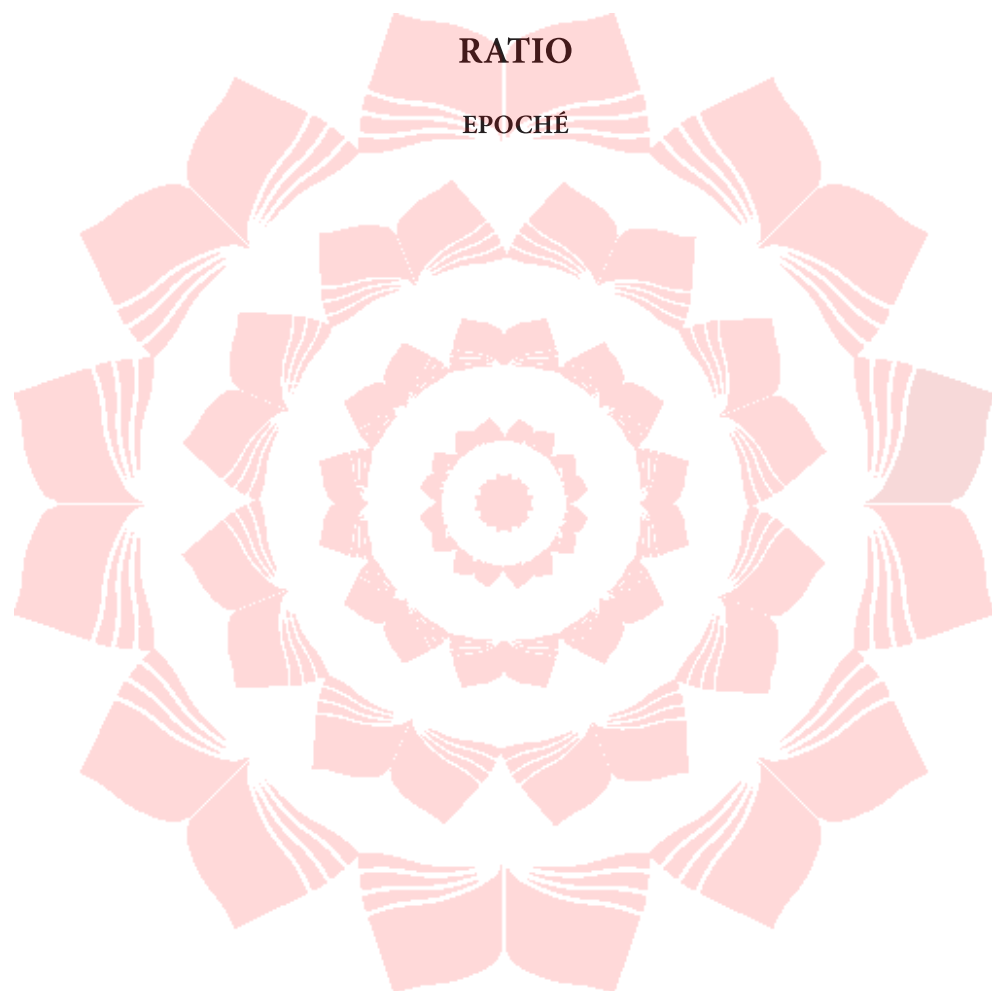
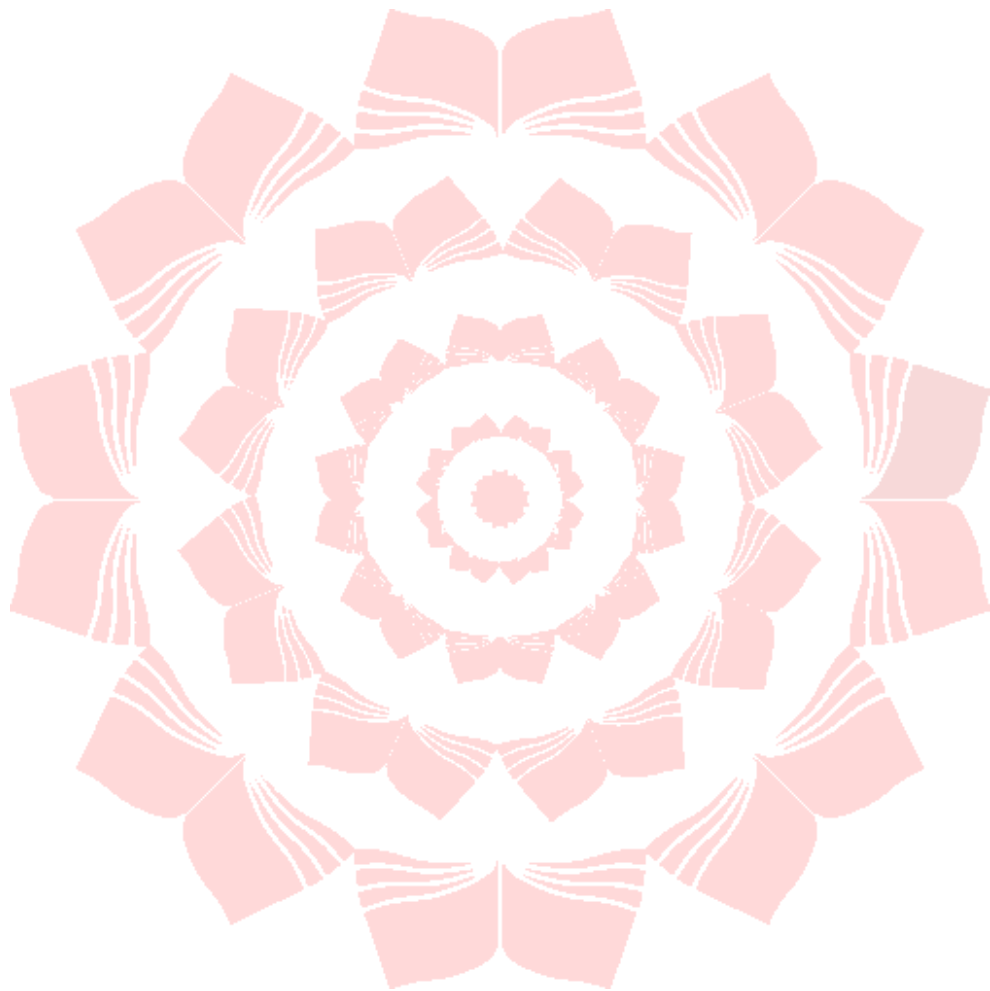

RATIO

EPOCHÉ

Seria **Epoché** este coordonată de
Iulian Apostolescu

DAN ZAHAVI

Conștiința de sine și alteritatea

O investigație fenomenologică

Traducere de
Remus Breazu

Ratio et Revelatio

2024

Colecția *Ratio* este coordonată de Florin George Călian

Seria *Epoché* este coordonată de Iulian Apostolescu

Redactor: Otniel Vereș
Coperta: Gabi Giulușan
DTP: Gabi Giulușan

Tipărit la Print Expert, România

Copyright © Ratio et Revelatio, 2024

Titlul original: Dan Zahavi, *Self-Awareness and Alterity. A Phenomenological Investigation*, A New Edition, Evanston, Illinois: Northwestern University Press, 2020

Imaginea de pe copertă - arhiva personală Iulian Apostolescu

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

ZAHAVI, DAN

Conștiința de sine și alteritatea : o investigație fenomenologică / Dan Zahavi ; trad. de Remus Breazu. - Oradea :

Ratio et Revelatio, 2024

Conține bibliografie

ISBN 978-606-9659-97-7

I. Breazu, Remus (trad.)

1

Editura Ratio et Revelatio

Str. Sofiei nr. 3, Oradea, Bihor, România, 410183

e-mail: office@ratioetrevelatio.com

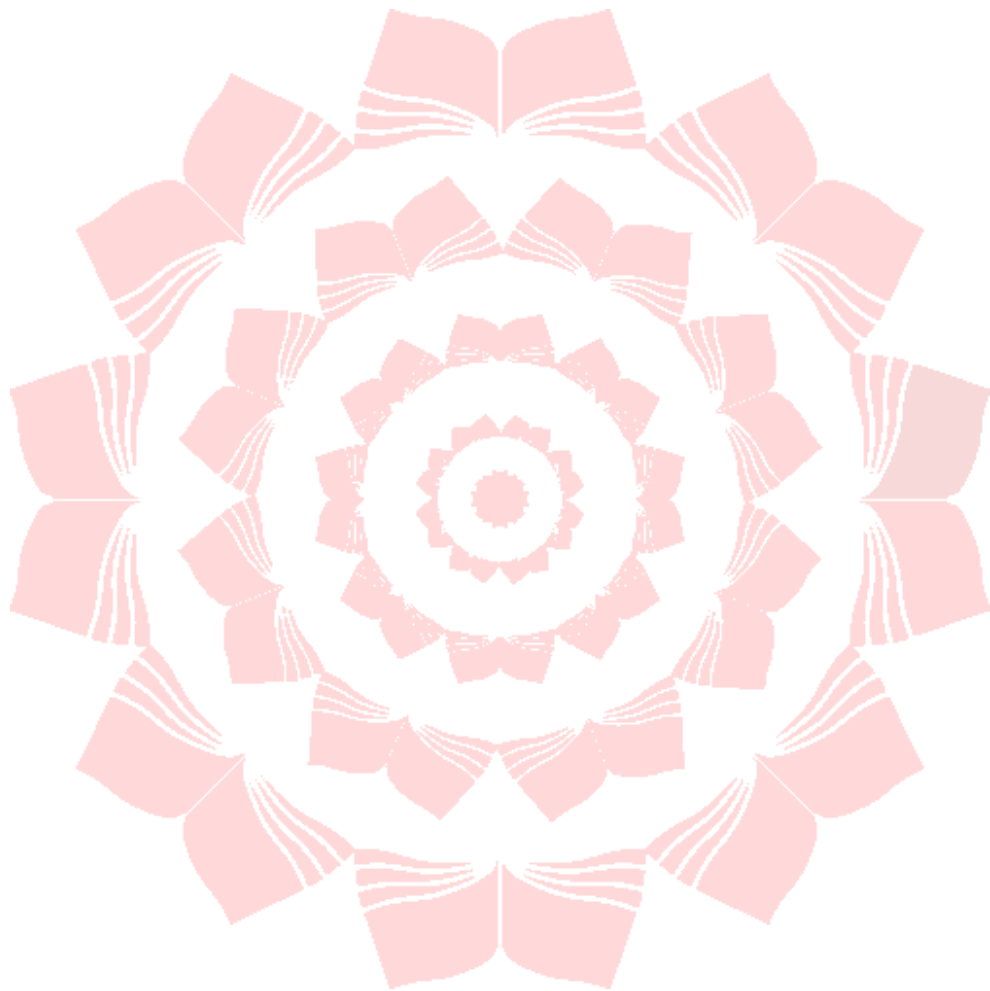
www.ratioetrevelatio.com

Cuprins

Mulțumiri	11
Prefață la noua ediție	13
Introducere	21
Partea 1: Reflecții preliminare	31
„Eu“	33
<i>Referința cuvântului „eu“</i>	34
<i>Referentul cuvântului „eu“</i>	45
Conștiință de sine reflectivă vs. conștiință de sine pre-reflectivă	51
<i>Teoria reflectivă a conștiinței de sine</i>	52
<i>Subiectivitate și indexicalitate</i>	62
<i>Brentano despre conștiința internă</i>	73
<i>Poziția școlii de la Heidelberg</i>	79
<i>O complexitate internă</i>	86
Câteva întrebări esențiale	91
<i>Critica lui Tugendhat</i>	98
Partea a II-a: Manifestarea de sine a subiectivității	103
Câteva distincții inițiale	105
<i>Monismul ontologic</i>	106
<i>Conștiința de sine pre-reflectivă la Sartre și Husserl</i>	109
<i>Conștiința marginală</i>	120

Temporalitatea conștiinței de sine	127
<i>Constituirea obiectelor temporale</i>	127
<i>Auto-manifestarea fluxului</i>	134
<i>Forme diferite de temporalitate</i>	146
<i>Derrida despre retenție</i>	158
<i>Henry despre impresivitate</i>	165
Corpul viu	171
<i>Corpul care percepe</i>	172
<i>Auto-manifestarea corpului</i>	181
<i>Auto-obiectivarea corpului</i>	191
Auto-afectarea și hetero-afectarea	203
<i>Henry și interioritatea pură</i>	203
<i>Husserl despre conștiința de sine și afectare</i>	212
<i>Sartre despre golul conștiinței</i>	232
<i>Derrida și fisura deplierii</i>	240
<i>Infrastructura diferențiată a auto-manifestării</i>	243
Niveluri diferite de egocentricitate	249
<i>Sartre și conștiința non-egologică</i>	251
<i>Egocentricitatea donației la persoana întâi</i>	257
<i>Egoul ca un principiu de focalizare</i>	264
<i>Transcendența față de act a egoului</i>	267
<i>Temporalitate și depersonalizare</i>	273
Persoana, corpul, Celălalt	279
<i>Conștiința de sine mundană</i>	280
<i>Privirea alienantă a Celuilalt</i>	287
<i>Individualitate și intersubiectivitate</i>	291

<i>Exterioritatea corpului</i>	295
<i>Conștiința de sine infantilă</i>	307
Auto-manifestarea și înțelegerea de sine	319
<i>Reflecție pură și impură</i>	320
<i>Reflecție și alterare de sine</i>	326
<i>Invizibilitatea subiectivității</i>	331
Conștiința de sine și alteritatea: o concluzie	343
Anexă: Conștiința de sine și inconștientul	355
<i>Freud</i>	355
<i>Fenomenologie și inconștient</i>	360
<i>Luminozitatea de sine și transparența de sine</i>	367
Lucrări citate	377

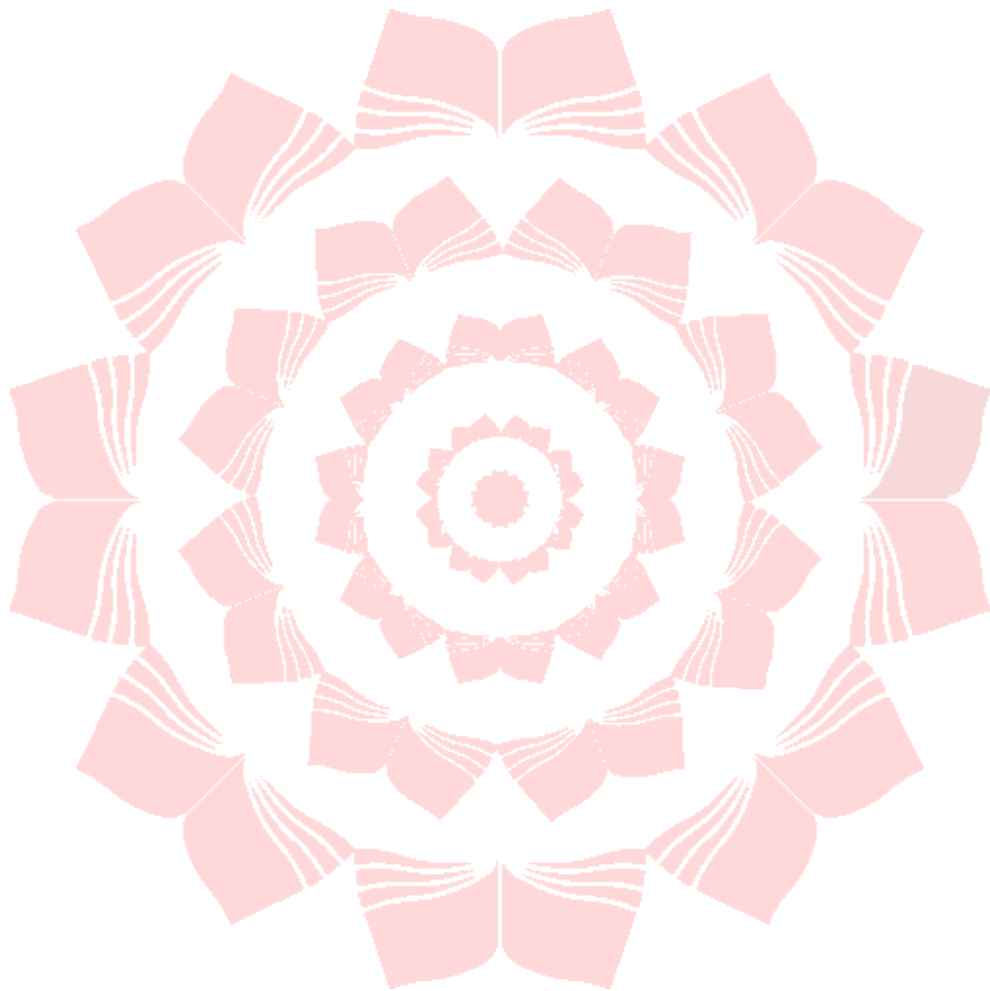
Întrebarea este mereu de a ști... *cum poate prezența pentru sine (Urpräsenz), care mă definește și condiționează orice prezență străină, să fie în același timp o de-prezentare (Entgegenwärtigung) și să mă arunce în exterior?*

– Maurice Merleau-Ponty

În experiența senzorială experimentez întotdeauna lumea și pe mine în același timp, nu pe mine în mod direct, iar pe Celălalt prin inferență, nu pe mine înaintea Celuilalt, nu pe mine fără Celălalt, nici pe Celălalt fără mine.

– Erwin Strauss

* Merleau-Ponty 1999, 428 (n. tr.).

Mulțumiri

Această carte a fost scrisă în anii 1995–1997. În acea perioadă, am avut oportunitatea și privilegiul de a o discuta cu diverse persoane în Franța, Belgia, Germania, Japonia, Statele Unite și Danemarca. Sunt foarte recunoscător pentru generozitatea filozofică și încurajările pe care le-am întâlnit.

În primul și primul rând, aş vrea să-i mulțumesc lui James Hart, care a urmărit această lucrare de-a lungul stadiilor ei diferite cu încurajări constante și sugestii valoroase. De asemenea, sunt îndatorat în mod deosebit lui Natalie Depraz și lui Luc Claesen pentru discuțiile noastre și pentru criticile lor percutante. În cele din urmă, aş vrea să-mi exprim mulțumirea către Philippe Cabestan, Richard Cobb-Stevens, Klaus Held, Klemens Kappel, Kurt Keller, Søren Harnow Klausen, C. H. Koch, Shin Nagai, Josef Parnas, Heiko Schulz, Frederik Stjernfelt, Toru Tani și Yorihiro Yamagata, cu toții contribuind cu sugestii și comentarii care m-au ajutat.

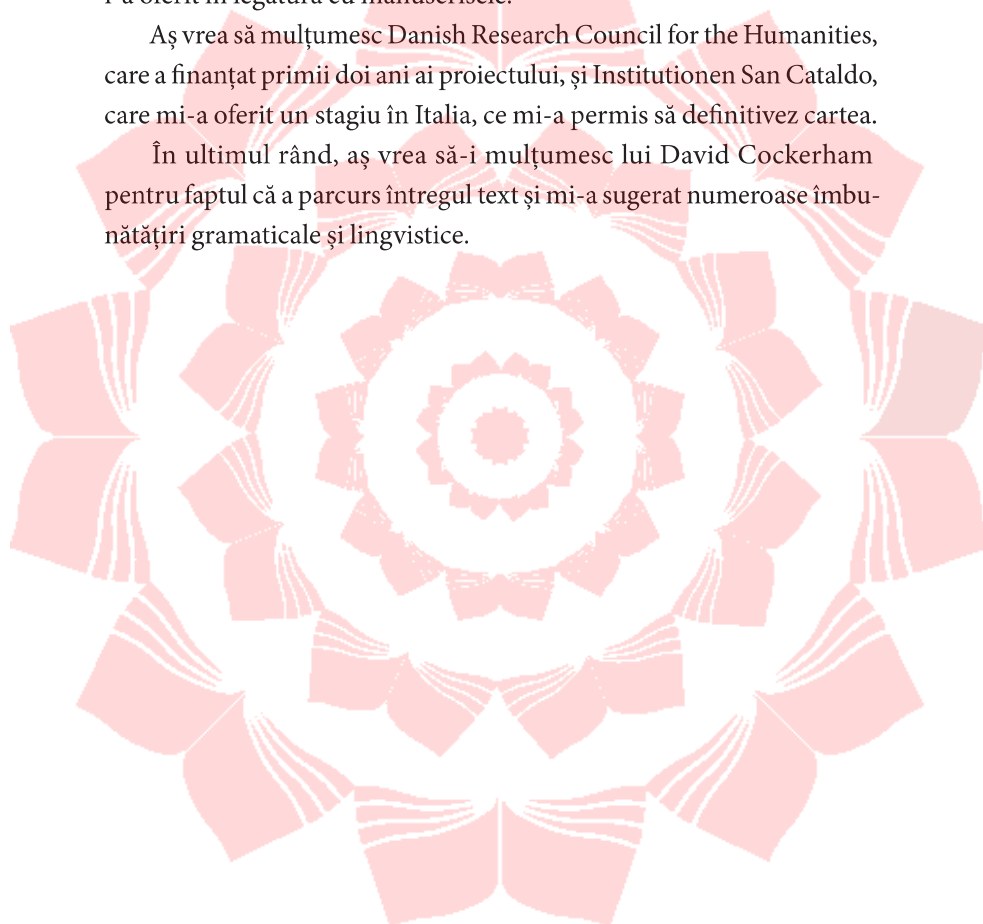
Sunt recunoscător lui Jean-François Courtine, directorul de la Centre de Recherches Phénoménologiques et Herméneutiques, pentru amabilitatea de a-mi permite să folosesc facilitățile de la École Normale Supérieure (Paris).

Aş vrea să-i mulțumesc lui Samuel IJsseling, fostul director al Arhivelor Husserl din Leuven, Belgia, pentru permisiunea de a consulta manuscrise nepublicate ale lui Husserl, și lui Rudolf Bernet, actualul director, pentru permisiunea de a cita din ele. Sunt recunoscător perso-

nalului de la arhive (Rudolf Bernet, Anne Montavont, Ullrich Melle, Roland Breeur) pentru discuțiile purtate și pentru ajutorul pe care mi l-a oferit în legătură cu manuscrisele.

Aș vrea să mulțumesc Danish Research Council for the Humanities, care a finanțat primii doi ani ai proiectului, și Institutionen San Cataldo, care mi-a oferit un stagiu în Italia, ce mi-a permis să definitivez cartea.

În ultimul rând, aș vrea să-i mulțumesc lui David Cockerham pentru faptul că a parcurs întregul text și mi-a sugerat numeroase îmbunătățiri gramaticale și lingvistice.

Prefață la noua ediție

Partea concludivă din *Conștiința de sine și alteritatea* a fost definitivată în prima parte a lunii noiembrie a anului 1997, cu câteva zile înainte de a împlini 30 de ani. Următoarele câteva luni au fost dedicate corectării textului și redactării listei bibliografice, iar în prima parte a anului 1998 am depus manuscrisul ca teză de abilitare la Universitatea din Copenhaga. A fost acceptat pentru susținerea publică în februarie, anul următor, iar teza a fost susținută cu succes pe 27 mai 1999. Patru luni mai târziu, cartea a fost publicată de Northwestern University Press.

Recitind cartea douăzeci de ani mai târziu, este dificil să nu fii izbit nu doar de cât de mult s-a schimbat între timp climatul filozofic, dar și la cât de multe teme prezente în carte am continuat să lucrez.

Unul dintre principalele scopuri ale cărții *Conștiința de sine și alteritatea* era prezentarea unei expuneri sistematice a teoriei lui Husserl privitoare la conștiința de sine, iar un alt scop era să aduc o contribuție la discuția filozofică curentă despre conștiința de sine. Ambele aspirații implicau o confruntare critică finală cu teoriile existente și competitive.

În discuțiile anterioare, Husserl a fost deseori criticat pentru asumția tacită a faptului că conștiința este întotdeauna conștientă de ceva diferit de ea însăși. S-a susținut că, astfel, Husserl concepe conștiința de sine și ca o relație subiect-obiect între două experiențe diferite (una care reflectează și una asupra căreia se reflectează), iar din acest motiv el rămâne orb la toate dificultățile referitoare la paradigma clasică reflexiv-teoretică. În același timp, Husserl a fost interpretat uneori și ca

un apărător al metafizicii naive a prezenței, ca cineva care a conceput subiectivitatea ca o prezență de sine pură și autosuficientă, curățată de orice tip de absență, exterioritate și alteritate. *Conștiința de sine și alteritatea* vrea să arată că Husserl, la fel ca Sartre, asuma existența unei conștiințe de sine pre-reflexive. Mai degrabă decât să ia conștiința de sine ca ceva care se ivește de fiecare dată când reflectăm asupra vieții noastre conștiente, Husserl considera că este o proprietate care caracterizează dimensiunea experiențială ca atare, indiferent de ce alte entități lumești am fi conștienți sau de care ne-am preocupa. În plus – așa cum este deja sugerat de titlu – cartea încearcă să arate și că Husserl, mai degrabă decât a fi un metafizician al prezenței, a fost de fapt un gânditor al alterității și că a anticipat frecvent multe dintre ideile care au fost mai târziu dezvoltate de fenomenologii care i-au urmat. Cred că este corect să spun că ambele pretenții sunt astăzi mult mai des acceptate decât erau ele în anul 1999. Faptul că ambele pretenții ar putea apărea astăzi oarecum triviale arată cât de mult s-a schimbat discuția în ultimele două decenii.

Schimbarea care s-a petrecut în filozofia analitică a minții a fost însă și mai dramatică. O aspirație importantă a lucrării *Conștiința de sine și alteritatea* era să prezinte și să apare noțiunea de conștiință de sine pre-reflexivă ca o alternativă viabilă la teoriile de ordin superior [*higher-order theories*] care dominau pe atunci dezbaterile; este vorba despre teoriile care susțineau că stările mentale neconștiente sunt transformate în stări mentale conștiente atunci când mintea își direcționează ținta intențională către stările și operațiile ei. Dar, deși aceste teorii dominaseră dezbaterile și au fost foarte populare în filozofia analitică pentru câteva decenii, la sfârșitul anilor 1990 au început să fie din ce în ce mai criticate, iar după trecerea în noul mileniu mulți au căutau în altă parte alternative plauzibile. Au apărut diferite teorii cu un singur

nivel. Unii filozofi analitici s-au îndreptat către Brentano și Sartre pentru inspirație, iar lumea a devenit din ce în ce mai interesată de ceea ce fenomenologia avea de oferit. Chiar dacă se găsesc și astăzi apărători ai reprezentationalismului de ordin superior, fără îndoială că noțiunea de conștiință de sine pre-reflectivă este mult mai acceptată astăzi decât era acum douăzeci de ani, iar ea a devenit o parte a repertoriului standard din filozofia analitică a minții. Deloc surprinzător însă, creșterea popularității ei a dat naștere la noi critici. În ultimii ani, spre exemplu, una dintre liniile de atac a contestat ceea ce poate fi numit „aspirația la universalitate”. Chiar dacă există ceva precum conștiința de sine pre-reflectivă, este cu adevărat ceva ce este presupus de orice stare mentală conștientă, sau ea caracterizează doar un grup mai limitat de experiențe, să zicem, experiențele normale ale adulților, în timp ce altor experiențe le lipsește, să zicem, experiențelor infantile, psihotice sau meditative?

O altă schimbare importantă ține de chestiunea sineității. Nu cu mult timp în urmă, discuțiile despre sineitate din filozofia minții tindeau să se focalizeze asupra identității diacronice și asupra așa-numitei chestiuni a persistenței. Care sunt condițiile necesare și suficiente care trebuie să fie atinse ca eu să fiu identic cu o ființă trecută sau viitoare? Este vorba de persistența unei relații psihologice (credințe, memorii, preferințe etc.) sau identitatea mea prin timp este constituită de o anumită continuitate fizică brută? În „Capitolul 8” din *Conștiința de sine și alteritate* însă, am discutat relația dintre conștiința de sine pre-reflectivă, caracterul de persoană întâi al conștiinței și un sens de bază al mineității, și am susținut ideea conform căreia caracterul subiectiv sau de persoană întâi al experienței este echivalent cu o formă fundamentală de sineitate. În ultimii ani, noțiunea de sine minimal și experiențial a căpătat din ce în ce mai multă atenție în filozofia analitică a minții și a generat o dezbatere vie privitoare la relația dintre conștiința fenomenală și sineitate.

Este caracterul-de-cum-este [*what-it-is-likeness*] al stărilor fenomenale propriu-zis un caracter-de-cum-este-pentru-mine [*what-it-is-like-for-me-ness*]? Ne implică sau ne dezvăluie pe noi înșine experiențele noastre conștiente în mod necesar, sau avea dreptate Lichtenberg în faimoasa sa obiecție împotriva lui Descartes? După cum se întâmplă și în cazul conștiinței de sine pre-reflexive, acest interes crescut în sineitate a dus, de asemenea, la noi critici. O linie de atac a venit de la apărătorii unei viziuni de tip „fără-sine“, care pur și simplu resping existența și realitatea sineității. O altă linie de atac a venit din partea celor care consideră că sineitatea, mai degrabă decât să fie pur și simplu o caracteristică structurală a conștiinței, este constituită de angajamentele și vizările noastre normative. Cel mai recent, se găsesc unii care susțin că, și în cazul în care există ceva precum un sine minimal, mineitatea experienței este dependentă constitutiv de interacțiunea socială, motiv pentru care chiar și sinele minimal este constituit intersubiectiv.

O altă dezvoltare în filozofia analitică a minții care merită să fie menționată – una care ar trebui să fie deja destul de evidentă în urma a ceea ce am spus până acum – este interesul și aprecierea din ce în ce mai mare pentru fenomenologie. Din nou, este izbitor contrastul față de felul în care situația arăta acum douăzeci de ani. Ceea ce atunci era o raritate – și anume, cercetători ce erau angajați activ în a crea punți de legătură între filozofia analitică și fenomenologie – astăzi este mult mai comun. Există mai multe motive pentru această schimbare, dar unul dintre ele are neîndoiește de-a face cu interesul crescut pentru experiență. În momentul în care filozofii analitici ai minții au început să realizeze că un studiu atent al perspectivei persoanei întâi este indispensabil pentru o investigație filozofică a conștiinței, în momentul în care au realizat că o caracteristică importantă și de neneclijat a conștiinței este felul în care este experimentată de către subiect, le-a devenit din ce

în ce mai clar faptul că se pot găsi idei și resurse importante în tradiția fenomenologică. Influența a mers desigur și invers. Un număr din ce în ce mai mare de fenomenologi au început să se apropie și să se ocupe de discuții care se găsesc în filozofia analitică. Cu siguranță, și eu mă număr printre cei care au contribuit la această dezvoltare, iar *Conștiința de sine și alteritatea* a fost prima dintre cărțile mele în care am intrat cu adevărat în dialog cu filozofia analitică. Însă, încă o dată, multe s-au schimbat de la sfârșitul anilor 1990. Când lucram la *Conștiința de sine și alteritatea*, preocupările mele legate de filozofia analitică au luat mai întâi forma unei discuții privitoare la lucrările despre referința la sine din perspectiva persoanei întâi, adică la lucrări ale unor filozofi precum Perry, Castañeda, Anscombe, Shoemaker și Tugendhat. Această selecție nu doar că reflectă anvergura familiarității mele (limitate) cu filozofia analitică, dar, într-o anumită măsură, și starea dezbaterii. De atunci, multă muncă interesantă a fost făcută în filozofia minții, iar dacă aș fi scris *Conștiința de sine și alteritatea* astăzi, ar fi fost firesc să includ discuții referitoare la figuri precum Strawson, Kriegel, Nida-Rümelin și Dainton, pentru a menționa doar câteva.

Recitind *Conștiința de sine și alteritatea*, nu doar că am fost uimit de cât de multe lucruri s-au schimbat în ultimii douăzeci de ani, ci m-a mirat și câte au rămas la fel, cel puțin când vine vorba de gândirea mea. Multe dintre temele la care am lucrat în timpul ultimelor două decenii erau teme pe care le-am atins inițial în *Conștiința de sine și alteritatea*. Într-adevăr, multe dintre publicațiile mele ulterioare pot fi văzute ca elaborări și dezvoltări ale unor idei care se găsesc în *Conștiința de sine și alteritatea*. Având în vedere acest lucru, lucrarea este cu siguranță o poartă către propriile mele scrieri. Voi sublinia pe scurt câteva dintre aceste idei. Două dintre cele mai centrale au fost deja menționate, și anume, conștiința de sine pre-reflectivă și sineitatea minimală. Ambele